

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Більшість політичних систем у процесі свого розвитку зіштовхуються з кризовими явищами. Світова практика свідчить, що на вірогідність настання кризового стану не впливає рівень економічного розвитку держави: з певною періодичністю кризи трапляються як у високорозвинених країнах Європи та Північної Америки, так і країнах Азії, Африки, Латинської Америки, що розвиваються. Також слід зазначити, що вірогідність настання кризового стану практично не залежить від форми правління. Варто наголосити, що політичний режим теж не є фактором, що здатен убезпечити політичну систему від кризових потрясінь: демократичні, авторитарні та тоталітарні режими під дією певних факторів (внутрішніх чи зовнішніх) ризикують опинитися у стані розладу, який загрожує існуванню системи в цілому.

Особливої актуальності дана проблематика набуває для сучасної України, оскільки в останні роки наша країна зіштовхнулася з найтяжчою кризою за всі роки незалежності. Перспективи подолання негативних наслідків кризових явищ у політичній системі багато в чому детермінуються саме наявністю ґрунтовних наукових розвідок. Отже, всепроникний характер криз у політичній системі, їх вирішальний вплив на життя людини та суспільства в цілому об'єктивно зумовлюють необхідність їх наукового дослідження.

Незважаючи на сформовану в науковому середовищі думку про відсутність завершеної загальної теорії політичної кризи, саме поняття «криза» та його прояви в соціальній і політичній сферах життя суспільства отримали достатньо завершену словникову фіксацію і наукове визначення, зміст якого зводиться до розуміння кризи як різкого, крутого перелому, важкого перехідного стану певного процесу, соціального інституту, сфери суспільного життя або суспільства в цілому. При цьому слід зазначити, що політична криза має специфічні риси, обумовлені політичним характером сфери її зародження і протікання. Критична рефлексія стосовно криз у західних та пострадянських країнах в останні роки призвела до появи значної кількості наукових розвідок, присвячених кризам у політичній системі.

Вивченням проблеми політичної кризи як чинника розвитку політичної системи займаються, зокрема, М. Анохін, В. Базів, В. Барсамов, Д. Белов, С. Білошицький, А. Ватутін, О. Висоцький, В. Гельман, В. Горбатенко, О. Гуляєв, Р. Дарендорф, М. Делягін, Р. Інглхарт, Д. Істон, П. Жукевич, К. Касторіадіс, О. Кіндратець, В. Ковалевський, А. Колодій, В. Кривошеїн, Г. Куницька, Г. Куц, О. Максимова, Ю. Мацієвський, Т. Нагорняк, О. Петренко, Г. Почепцов, Т. Пояркова, О. Ромашкіна, Дж. Сарторі, П. Свенссон, В. Сергєєв, С. Ставченко, Ю. Сурмін, Л. Тимофєєва, С. Тихонюк, О. Токовенко, О. Тупиця, В. Фельдман, А. Фетісов, С. Фланаган, Е. Циммерман, Є. Цокур, Ю. Шайгородський, В. Шарий, П. Штомпка, Г. Щокін та інші вчені. Таким чином, дана тема є ґрунтовно розробленою як у західній, так і у пострадянській (зокрема, українській) політології. Водночас, більш ґрунтовне вивчення механізмів впливу кризи на розвиток політичних інститутів та систем надасть змогу окреслити політичні стратегії і

можливі моделі успішного подолання негативних наслідків криз. Це, безперечно, також робить дисертаційну роботу актуальною для сучасної політичної науки та практики, особливо в контексті дослідження новітніх трансформацій у політичному просторі України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Дисертаційне дослідження здійснюється в межах науково-дослідної теми, що розробляється факультетом суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара - «Парадигмальна трансформація теоретико-методологічних засад досліджень сучасних глобальних і регіональних процесів» (номер державної реєстрації 0113U003037), а також із розробкою наукової теми «Методологічні засади, інституційні можливості та соціокультурні чинники забезпечення стабільного політичного розвитку України» (номер державної реєстрації 0114U006097), яку здійснює кафедра політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – розкрити сутність кризи як чиннику розвитку політичної системи. Вирішення мети дисертаційної роботи обумовлює визначення наступних завдань дослідження:

- визначити ступінь розробки проблеми кризи як чинника розвитку політичної системи у сучасній політичній науці;
- здійснити класифікацію криз у політичній системі за сферою прояву;
- розкрити основні причини виникнення кризи у політичній системі;
- виявити особливості перебігу кризи в умовах різних політичних систем;
- охарактеризувати вплив кризи на якісні зміни політичних інститутів і системи в цілому;
- узагальнити наявні способи подолання негативних наслідків кризових явищ, що використовуються за кордоном і на вітчизняних теренах.

Об'єктом дослідження є криза у політичному житті суспільства.

Предметом дослідження є криза як чинник розвитку політичної системи.

Методологія дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальні принципи об'єктивності та історизму, комплексний підхід до вивчення проблеми. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується низка методів. Зокрема, структурно-функціональний метод дозволив виокремити складові політичної системи та дослідити їх функціонування в умовах кризи. Інституційний підхід використаний при розгляді політичних криз політичних інститутів. Історичний метод дав змогу дослідити процес становлення та трансформації політичних систем та інститутів у різні історичні епохи та за умов різних режимів.

Широке застосування знаходять у дисертаційній роботі порівняльний метод та політико-системний підхід. Так під кутом зору системного підходу розглядаються як політичний інститут, так і політична сфера суспільства в цілому. Політична сфера життя суспільства аналізується як цілісна система, що складається з певного комплексу взаємозв'язаних елементів, а також діє у певному соціальному

середовищі. системний підхід у роботі застосовується на макро- та мікрорівні. З точки зору мікрорівня кожен політичний інститут являє собою самостійну, цілісну, відкриту, динамічну систему, що відповідає всім ознакам складних систем. Так, парламент, виконавча влада чи місцеве самоврядування мають складну структуру, виконують численні функції та постійно взаємодіють із зовнішнім середовищем. За такої інтерпретації функціонування кожного інституту є подібним до функціонування політичної системи. Наприклад, парламент, отримуючи із зовнішнього середовища ресурси і запити, за допомогою законодавчого процесу генерує нормативно-правову базу, яка у подальшому імплементується; зворотній зв'язок у даному випадку реалізується шляхом виборів. Макрорівень системного підходу використовується при дослідженні кризових явищ, що виходять за рамки конкретного інституту. Легітимаційні, комунікативні процеси, а також процес індоктринації політичних цінностей пронизують усю систему, забезпечуючи її стале функціонування та розвиток; відтак, їх порушення призводить до кризи системного масштабу. Порівняльний метод дозволив урахувати однотипні та знакові політичні процеси, події, реформи, спрямовані на подолання криз у різних системах. Він сприяв виявленню спільних рис і національної специфіки у процесі виникнення, розвитку та вирішення політичних криз. Синергетична методологія дозволила дослідити кризу як точку біфуркації у ході розвитку політичної системи. Синергетичний підхід забезпечує дослідження кризи як комплексного феномену політичного життя, зокрема, розкрито мультиплікативний ефект від поєднання різних видів криз.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань та є однією з перших у вітчизняній політичній науці спроб комплексного вивчення сутності та специфіки політичних криз, зокрема, їх впливу на розвиток політичної системи. До положень, що визначають наукову новизну, можна віднести такі:

Вперше:

- запроновано інтерпретацію кризи у політичній системі як особливого стану політичної системи, за якого порушується стабільність функціонування окремого інституту, рівновага підсистеми чи системи в цілому, що призводить до їх руйнування або подальшого розвитку і трансформації;

- встановлено, що сфери зародження криз у політичній системі доцільно розглядати у двох вимірах: інституційному (парламентські кризи, кризи виконавчої влади та місцевого самоврядування) та системному (кризи легітимності, аксіологічні кризи та кризи політичної комунікації), а також на двох рівнях: реальному, який включає увесь спектр реалізованих дій політичних акторів, та квазіреальному, який здебільшого знаходить втілення у комунікативних взаємодіях між усіма учасниками політичного процесу;

- в рамках типології криз у політичній системі виокремлено міжгенераційні (спричинені відмінностями у політичному світосприйнятті різних поколінь) та культурно-цивілізаційні (спровоковані зіткненням представників двох або більше цивілізацій у політичному просторі країни) кризи як різновиди аксіологічної кризи,

яка має системний характер і призводить до формування нового політичного світосприйняття.

Уточнено, що:

- причинами кризи у політичній системі можуть бути не лише суспільні та економічні проблеми, а й природні та техногенні катастрофи, причому криза, спричинена природними чи техногенними катастрофами, є раптовою, більш деструктивною, а її вплив на функціонування політичної системи залежить від політичного режиму;

- підрозділи зі зв'язків з урядом (GR-підрозділи) можуть створюватися не лише бізнесовими структурами, а й органами місцевого самоврядування, політичними партіями та громадськими організаціями; їх діяльність спрямована на виявлення ризиків, оцінку істотності потенційних загроз, виявлення джерел ризиків і сфер діяльності, які вони зачіпають та надання рекомендацій із вибору стратегії зменшення вірогідності настання події ризику для прийняття управлінського рішення.

Набуло подальшого розвитку:

- аргументація того, що політичну кризу не можна розглядати як суто негативне явище, оскільки вона може бути чинником як занепаду і розпаду, так і подальшого розвитку політичних інститутів і системи в цілому: кризи чинять конструктивний вплив на вдосконалення інституційного дизайну політичної сфери суспільства;

- теза про вплив локальних політичних режимів на перебіг політичних криз у рамках муніципальних утворень: криза місцевого самоврядування залежить як від конфігурації політичних сил у країні, так і співвідношення сил в органах місцевого самоврядування, а також їх відносин з органами центральної влади на місцях та бізнес-колами;

- визначення кризи політичної комунікації як такої, що має горизонтальний та вертикальний виміри: перший полягає у порушенні комунікації між владними елітами та мас-медіа, другий являє собою комунікативну дисфункцію між владою та громадянами.

Практичне значення отриманих результатів визначається можливістю використання сформульованих висновків та пропозицій як методологічної та інструментально-аналітичної основи для вдосконалення механізму функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування. Результати дослідження можуть стати теоретико-методологічною та консультативно-технологічною основою для професійної діяльності фахівців із виправлення небажаних наслідків криз у політичній системі. Отримані результати також можуть бути використані як при проведенні подальших наукових досліджень, спрямованих на вивчення впливу інституційних та системних криз на розвиток політичних інститутів та систем, так і у навчальному процесі. Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць, а також при розробці програм та підручників і навчальних посібників із курсів «Політологія», «Загальна теорія політики», «Політичні інститути і процеси в Україні», «Управління політичними кризами», «Політична комунікація», «Державне управління та місцеве

самоврядування», а також у процесі розробки спецкурсів для студентів та аспірантів із проблем криз у політичній системі.

Особистий внесок здобувача. Постановку і виконання всього комплексу завдань дисертації здійснено автором самостійно. За темою дослідження автором одноосібно, без співавторів, було опубліковано 11 наукових праць у вітчизняних та закордонних спеціалізованих наукових виданнях, а також 12 матеріалів та тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дисертаційного дослідження були апробовані автором в одноосібних доповідях на XXV ювілейних Харківських політологічних читаннях «Політична наука в епоху суспільних перетворень: потенціал і його реалізація» (м. Харків, 3-4 лютого 2012 р.), Міжнародній науковій конференції «Соціальне прогнозування та проектування політичних ситуацій та процесів» (м. Запоріжжя, 1-2 березня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції «Дні науки Філософського факультету – 2012» (м. Київ, 18-19 квітня 2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Кіровоград, 15 червня 2012 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 7-8 жовтня 2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Кривий Ріг, 24 листопада 2012 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 1 березня 2013 р.), Міжнародній науковій конференції «Дні науки Філософського факультету – 2013» (м. Київ, 16-17 квітня 2013 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Освіта і наука в Україні» (м. Дніпропетровськ, 21-22 червня 2013 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Кіровоград, 16 травня 2014 р.).

Основні положення дисертації обговорювалися на теоретичних семінарах і засіданнях кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Публікації. Основні положення, проміжні результати та висновки дисертаційного дослідження були викладені в 23 одноосібних публікаціях, з яких 11 статей у фахових наукових виданнях, у тому числі 2 статті у спеціалізованих закордонних фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена характером проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації складає 215 сторінок. Список використаної літератури включає 276 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та розкрито стан наукової розробки відповідної проблематики у світовій та вітчизняній політичній науці, визначено мету і завдання роботи, розглянуто об'єкт і предмет, методи дослідження, охарактеризовано практичне значення отриманих результатів, їх апробацію та особистий внесок здобувача, наведено дані про обсяг та структуру роботи.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження впливу кризи на розвиток політичної системи»** містить у собі огляд наукових публікацій з проблематики дисертаційного дослідження. Визначено вектор методологічного напрямку дослідження політичних криз як чиннику розвитку системи.

У підрозділі 1.1. *«Проблема кризи у зарубіжному та вітчизняному науковому дискурсі»* простежено специфіку дослідження політичних криз у політичній думці минулого та сучасній політології, а також суміжних науках. Перші спроби теоретичного осмислення кризових явищ у політиці фіксуються ще у творах стародавніх мислителів. Так, серед видатних мислителів минулого, що досліджували політичні кризи, варто відзначити Конфуція, Платона, Аристотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Б. Спінозу, Ж. де Местра, К. Маркса, Г. Спенсера, К. Поппера та інших філософів та вчених, що заклали підвалини дослідження криз у суспільстві, у тому числі й у політичній системі.

У сучасній політичній науці інституційний підхід у дослідженні кризових явищ представлений роботами Г. Алмонда, І. Дзуриндіна, В. Ледяєва, Д. Савкіна, С. Стоуна, О. Токовенка та інших вчених. Важливими є роботи Р. Дарендорфа і Е. Тоффлера, що аналізують особливості занепаду представницької демократії в умовах глобалізації. Американський вчений С. Стоун одним з перших звернувся до проблеми політичного процесу на муніципальному рівні, розглянувши особливості локальних політичних криз і коаліцій зростання.

Системний підхід у дослідженні політичних криз представлений у працях С. Білошицького, О. Висоцького, В. Делягіна, М. Догана, В. Пантіна, С. Ставченка, Ю. Шайгородського. Польський дослідник С. Скварк одним з перших порушив проблему віртуалізації кризових явищ. Таким чином, тематика політичної кризи є достатньо розробленою у сучасній зарубіжній та вітчизняній політичній науці. Спираючись на наявний масив присвяченої кризам наукової літератури, було запропоноване власне визначення кризи у політичній системі як особливого стану політичної системи, за якого порушується рівновага окремого інституту, підсистеми чи системи в цілому.

У підрозділі 1.2. *«Методологія та методика дослідження криз у політичній системі»* зазначено, що дослідження впливу кризи на політичну систему у міждисциплінарному ключі є гносеологічним імперативом, що вимагає поєднання методів та дослідницьких підходів з різних наук. Виходячи з мети, змісту й архітекtonіки роботи, у дисертаційному дослідженні використовувався комплекс загальнологічних, загальнонаукових і спеціальних методів.

Метод сходження від абстрактного до конкретного дає змогу пізнати кризу спочатку в найзагальніших, а з часом – більш поглиблено – у всіх конкретних характеристиках. Компаративний метод дозволяє порівнювати особливості протікання кризових явищ на різних етапах розвитку політичної системи та у різних країнах. Метод прогнозування дозволив окреслити перспективи вирішення кризових явищ в умовах подальшої еволюції політичних систем низки країн.

Значну роль у дослідженні відіграє системний підхід, який істотно розширив обрії політичної теорії, оскільки вивів на перший план проблеми взаємодії структури суспільства та політичних інститутів, соціального середовища та центрів прийняття рішень. Системний підхід у роботі застосовується на макро- та мікрорівні. З точки зору мікрорівня кожен політичний інститут являє собою самостійну, цілісну, відкриту, динамічну систему, що відповідає всім ознакам складних систем. Так, парламент, виконавча влада чи місцеве самоврядування мають складну структуру, виконують численні функції та постійно взаємодіють із зовнішнім середовищем. За такої інтерпретації функціонування кожного інституту є подібним до функціонування політичної системи (моделі «чорного ящика» Д. Істона). Наприклад, парламент, отримуючи із зовнішнього середовища ресурси і запити, за допомогою законодавчого процесу генерує нормативно-правову базу, яка у подальшому імплементується; зворотній зв'язок у даному випадку реалізується шляхом виборів. Макрорівень системного підходу використовується при дослідженні кризових явищ, що виходять за рамки конкретного інституту. Легітимаційні, комунікативні процеси, а також процес індоктринації політичних цінностей пронизують усю систему, забезпечуючи її стале функціонування та розвиток. Відтак, їх порушення призводить до кризи системного масштабу. У роботі подано авторську дефініцію політичної системи як цілісної та впорядкованої сукупності політичних інститутів, політичних зв'язків, процесів і принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, юридичним, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям народу.

Евристичний потенціал системної парадигми доповнює синергетичний підхід, що надає досліднику можливість за допомогою свого категоріального апарату виробити механізми для системного впливу на політичну систему і підвищити точність прогнозу розвитку системи, її поведінки у певному часовому проміжку. Структурно-функціональний метод у даному дослідженні дозволив виокремити складові політичної сфери та дослідити їх функціонування в умовах кризи, завдяки чому виокремлено три основні типи політичних криз системного масштабу: легітимаційні, аксіологічні та комунікаційні.

У другому розділі **«Інституційний вимір криз у політичній системі»** розкрито сутність протікання криз на загальнонаціональному та локальному рівнях політичної системи.

У підрозділі 2.1. *«Парламентська криза та її вплив на розвиток політичної системи»* досліджено кризові явища, що відбуваються у межах законодавчої гілки влади. Визначено, що парламентська криза є порушенням нормального функціонування законодавчого органу країни, що полягає у неналежному виконанні

парламентом своїх функцій або у повній його бездіяльності. Дисертант зазначає, що в умовах конституювання політичної системи парламентська криза часто є переломним моментом в історії розвитку країни, у той час як парламентські кризи у стабільних демократіях зазвичай не загрожують стабільному функціонуванню та розвитку.

Важливим наслідком дестабілізації функціонування інституту парламентаризму є виникнення антисистемних політичних сил, обумовлене прогресуючою нездатністю існуючих партій сформувати чітку програмно-ідеологічну ідентичність через скорочення ідеологічної дистанції між ними. Характерними рисами парламентських криз в умовах демократичного транзиту є їх бурхливість, непрогнозованість та схильність до набуття ними надінституційного, системного характеру.

Криза українського парламенту як інституту представницької влади має бінарну природу. По-перше, це результат виключення з його ведення важливих сутнісних повноважень, послаблення його статусної ролі. По-друге, криза поширюється в умовах, коли всередині центрального представницького органу множаться конфлікти, посилюють один одного і політичне рішення стає неможливим. За таких умов парламент не може виконувати свої законотворчі функції, що фактично означає дисфункцію представницької гілки влади. Слід також відзначити недостатню культуру переговорів в українському політикумі, що перешкоджає пошуку компромісу. Подоланню патової ситуації слугує часто розпуск парламенту головою держави та призначення позачергових парламентських виборів. Нарешті, важлива проблема українського парламенту полягає також в униканні депутатами здійснення політичного обов'язку підзвітності та відповідальності перед виборцями. Таким чином, парламентська криза чинить потужний вплив на розвиток політичної системи, призводячи до дострокового припинення повноважень законодавчого органу, зростання популярності антисистемних партій, зміни виборчого законодавства та перерозподіл повноважень органів законодавчої і виконавчої влади.

У підрозділі 2.2. *«Криза виконавчої гілки влади у процесі функціонування та розвитку політичної системи»* зазначено, що криза виконавчої влади є особливим станом у функціонуванні та розвитку системи державно-владних структур і відносин, що характеризується загостренням внутрішньо-системних протиріч, розбалансованістю діяльності, що тягне за собою зниження результативності та ефективності управлінського впливу на соціально-економічні процеси. Її головною особливістю є те, що вона, на відміну від парламентської, виходить за межі одного органу і пронизує усю вертикаль від уряду до органів влади на місцях. Причинами такої кризи можуть бути як політичні розбіжності, економічні негаразди, соціальні проблеми, так і екологічні та техногенні катастрофи. Криза виконавчої влади може проявлятися як на центральному (урядовому), так і на регіональному рівні.

Глибока криза виконавчої влади може призвести до наростання сепаратистських тенденцій, втрати контролю над частиною території держави, іноді досить значною. Така країна стає державою, що не відбулася, що призводить не лише до внутрішньої нестабільності, а й до загроз її сусідам, оскільки на території

таких держав часто базуються кримінальні, терористичні, фундаменталістські угруповання. У більш стабільних країнах криза виконавчої влади, однак, теж перешкоджає нормальному розвитку, перекриваючи доступ іноземним інвестиціям, придушуючи вільну конкуренцію в економіці, сприяючи переходу її у тіньовий сектор, та відкриваючи шлях криміналізації суспільства. На прикладі Великої Британії доведено, що кризові явища у виконавчій владі можуть сприяти формуванню нових інституцій.

Що ж стосується України, то вітчизняна система виконавчої влади не встигає реагувати на нові економічні потреби, працювати у випереджальному режимі, як це відбувається у розвинених країнах. Основними проблемами на вітчизняних теренах є корупція, правовий нігілізм, невідповідність механізмів роботи державних органів новим ринковим реаліям, недостатня інформатизація державних установ, непрофесіоналізм чиновників та недостатнє фінансування цієї сфери.

У підрозділі 2.3. *«Криза місцевого самоврядування у комплексі чинників розвитку політичної системи»* розглядається політична криза місцевого масштабу як особлива політична ситуація, що полягає у порушенні функціонування органів місцевого самоврядування та інших інституцій місцевого характеру, що істотно впливає на життя значної кількості жителів одного або декількох населених пунктів. Дисертант зауважує, що такі кризи виникають як у великих містах (навіть глобальних центрах), так і у середніх і навіть малих населених пунктах. Серед криз, що виникають на місцевому рівні, можна умовно виокремити два типи, залежно від характеру міста. До першого типу належать політичні кризи у містах-регіонах або агломераціях; до другого типу - локальні кризи, що трапляються у містах, що не мають особливого статусу в адміністративно-територіальному поділі держави. Втім, дана типологізація є умовною, оскільки в сучасному світі спостерігається плюралізм муніципальних об'єднань. Причини кризи криються як у недосконалості функціонування інститутів самоврядування, так і у патерналістських настроях населення, що не бажає брати відповідальність за розвиток міста, селища, району.

Зазначено, що вплив такого роду криз на політичну систему істотно різниться, залежно від стадії її еволюції. Кризи місцевого самоврядування у країнах з нестабільною демократією часто набувають рис міжетнічних чи міжконфесійних конфліктів. Якщо така криза виникла у столиці держави або у великому місті, то події отримують загальнонаціональний і навіть міжнародний резонанс. Важливою проблемою на етапі конституювання політичної системи постає необхідність забезпечення легітимності нормативно-правових актів місцевих рад, яка означає їх визнання та сприйняття територіальною громадою та центральною владою.

Втім, кризи місцевого масштабу трапляються й у країнах зі сформованою демократичною системою. Проте в умовах стабільного функціонування політичної системи такі кризи не загрожують колапсом владних структур; їх вплив рідко виходить за межі муніципального об'єднання чи регіону. Крім того, саме у країнах зі стабільно функціонуючою політичною системою було вироблено основні інструменти антикризового управління на локальному рівні: GR-підрозділи та коаліції зростання. Що ж стосується України, то кризи місцевого самоврядування на

вітчизняних теренах іноді активізують протестні рухи, що часто набувають загальнонаціонального характеру.

У третьому розділі «**Системний вимір політичних криз**» здійснено аналіз кризових явищ, що виходять за межі конкретного політичного інституту, охоплюючи систему в цілому і справляючи вирішальний вплив на хід її розвитку. Виокремлено і досліджено легітимаційні, аксіологічні та комунікативні кризові явища.

У підрозділі 3.1. «*Криза легітимності та її вплив на розвиток політичної системи*» вказано, що недовіра населення до існуючого політичного режиму є наслідком малоефективної політики держави у співробітництві із громадянським суспільством і, таким чином, є надзвичайно важливим чинником делегітимації влади та кризи демократії. Але як будь-який хаос перетворюється в порядок, так і кожна влада має ефективні механізми для подолання недовіри своїх громадян та повернення курсу розвитку країни в раціонально-правові джерела становлення та функціонування демократичного режиму.

Криза легітимності влади визначена як різке падіння довіри громадян до владних інституцій, політичних діячів та політичної системи країни в цілому. В умовах конституювання політичної системи делегітимація може призвести до тяжких наслідків (аж до революції чи державного перевороту). У більш «м'якому» варіанті спостерігається масова еміграція громадян (переважно працездатного віку). В умовах функціонування та стабільного розвитку демократичної системи делегітимація призводить до погіршення інвестиційного клімату, поразки чинної влади на виборах та ускладненнями на зовнішньополітичній арені. Зазначено, що традиційним інструментом запобігання падінню легітимності в українських реаліях є збільшення видатків, зокрема соціальних виплат. Втім, в останні роки все більше громадян розуміють, що це є лише маніпулятивною передвиборчою технологією, яка не забезпечена реальним зростанням економіки. Крім того, необґрунтоване збільшення видатків забезпечується емісією грошей, яка призводить до інфляції, відтак, ефективність цих кроків дедалі менша. Отже, криза легітимності чинить потужний вплив на політичну систему, призводячи до зміни партійної структури, складу політичної еліти внаслідок поразки на виборах, а іноді й до зміни нормативно-правової бази та форми правління, або ж державного перевороту, революції і тотального оновлення системи.

У підрозділі 3.2. «*Місце та роль аксіологічної кризи у розвитку політичної системи*» підкреслено, що політичні цінності є важливим принципом існування політичної системи і, водночас, основним інструментом суспільно-політичних реформувань. Цінності є своєрідним «логічним кристалом», який дозволяє зрозуміти глибинні процеси, які відбуваються у політичній системі, та виявити їх сутність. В умовах становлення політичної системи криза цінностей має всеохоплюючий характер і пов'язана з руйнуванням старої картини світу і формуванням нового політичного світогляду. В умовах розвитку та функціонування політичної системи цінності закріплюються у свідомості переважної більшості громадян за допомогою системи освіти та засобів масової комунікації. В умовах аксіологічної кризи цінності, постульовані «згори», вступають у протиріччя із

настроями все більшої кількості громадян, що призводить до чергової зміни ціннісних орієнтацій.

Аксіологічна криза може сприяти розвиткові політичної системи за умов наявності у громадян та політичних лідерів навичок формування своїх інтересів, здатності приймати адекватні рішення, обирати політичні програми, свідомо віддавати перевагу певним політичним силам. Крім того, для конструктивної функції ціннісної кризи важливими є такі ірраціональні чинники, як характер, активна життєва позиція, сила жадань і прагнень. Ці чинники значною мірою залежать від «зовнішніх», об'єктивних умов. Втім, характер тих трансформаційних процесів, які наразі відбуваються у сучасній Україні, сприяє новій ціннісній реконструкції суспільної свідомості. В рамках дослідження виокремлено міжгенераційні та культурно-цивілізаційні кризи як різновиди аксіологічної кризи, яка має всеохоплюючий характер і пов'язана з руйнуванням старої картини світу і формуванням нового політичного світогляду. Культурно-цивілізаційна криза має безпосередній вплив на посилення сепаратистських тенденцій, особливо в умовах демократичного транзиту. Так, події 2013-2014 рр. в Україні мали здебільшого аксіологічне забарвлення і культурно-цивілізаційний характер, що зумовило особливо радикальні зміни політичної системи та кардинальні зрушення у вітчизняній політичній реальності.

У підрозділі 3.3. *«Криза політичної комунікації у комплексі чинників розвитку політичної системи»* подається визначення кризи політичної комунікації як такої, що полягає у втраті політичною елітою можливості керувати інформаційними потоками та спрямовувати їх у відповідності до потреб регіону, держави або міжнародної спільноти. Криза може виражатися у масових непорозуміннях, утрудненні діалогу між представниками бюрократії та населення, у поширенні великого масиву неправдивої та недостовірної інформації щодо провідних політичних акторів, порушеннях функціонування зворотного зв'язку.

Дисертант виокремив горизонтальний та вертикальний виміри кризи політичної комунікації: перший полягає у порушенні комунікації між владними елітами та мас-медіа, другий являє собою комунікативну дисфункцію між владою та громадянами. В умовах віртуалізації політичного життя кризи комунікації можуть не лише виникати спонтанно, а й бути результатом цілеспрямованої діяльності певних суб'єктів, зацікавлених у дестабілізації обстановки. Результати таких дій передбачити дуже важко через недостатній рівень дослідженості політико-комунікативних процесів. Політичні скандали, пов'язані з неконтрольованим витоком інформації, часто призводять до кризи легітимності органів влади та цілих режимів.

Оскільки криза політичної комунікації наразі є недостатньо вивченим феноменом, а комунікативні технології розвиваються дедалі швидше, то не існує повного переліку заходів із запобігання такого роду кризових явищ. Втім, серед основних дієвих антикризових заходів слід назвати втілення проекту «e-government», організацію постійного інформування громадськості через ЗМІ та посилення контролю за інформаційною безпекою країни.

У **Висновках** зазначено, що у межах дисертаційного дослідження вдалося встановити основні закономірності впливу кризи на розвиток політичних інститутів і системи в цілому. У зв'язку з цим на основі дослідженого матеріалу автор пропонує наступні висновки.

1. Було проаналізовано масив наявної вітчизняної та іноземної наукової літератури, який засвідчив необхідність вивчення проблеми політичної кризи в рамках сучасної політичної науки. З'ясовано, що перші спроби наукового осмислення проблематики політичної кризи сягають найдавніших часів, втім лише у другій половині ХХ ст. політична криза стала самостійним об'єктом дослідження. В рамках політичної науки сформувалося декілька основних підходів та теорій до розуміння природи політичного насилля, кожний з яких акцентує свою увагу на окремих, специфічних властивостях даного політичного явища. Нам вдалося докладно розглянути і проаналізувати особливості вивчення політичних криз з позицій системного і синергетичного підходів, із застосуванням інституційної, порівняльно-політологічної, структурно-функціональної методології.

2. Виходячи з положень системного підходу, було проведено класифікацію політичних криз. Враховуючи загальноприйнятий поділ політичної системи на інституційну, комунікативну, нормативну, культурно-ідеологічну, функціональну підсистеми, було виокремлено інституційні та системні кризи. В рамках інституційних криз було зосереджено увагу на парламентських кризах в одно- та двопалатних парламентах та в умовах парламентської, президентської та змішаної систем, кризах виконавчої влади на загальнодержавному та регіональному рівнях і кризах місцевого самоврядування. Досліджуючи системний вимір криз, було виокремлено ті з них, які виникають поза інституційною підсистемою, а саме: у нормативній і культурно-ідеологічній (аксіологічні кризи), у функціональній (кризи легітимності), комунікативній (комунікативні кризи). Зокрема, розглянуто кризи легітимності як окремого владного інституту, так і системи в цілому; аксіологічні кризи було розмежовано на міжгенераційні та культурно-цивілізаційні, а кризи політичної комунікації розглянуто у вертикальному та горизонтальному вимірі.

3. Визначено основні причини виникнення політичних криз. Зокрема, парламентські кризи виникають через неузгодженість діяльності політичних партій, недосконалість виборчого законодавства, відсутність партійної дисципліни. Криза виконавчої влади виникає як із соціально-політичних причин (незбалансований розподіл повноважень між органами влади, надмірна бюрократизація, корупованість, безвідповідальність посадових осіб, трайбалізм), так і через природні і техногенні катастрофи (землетрус, цунамі, аварія на електростанціях, авіакатастрофа). Криза місцевого самоврядування виникає через незбалансований розвиток міста або регіону, протиріччя між органами місцевого самоврядування, державної влади та бізнес-структурами, відсутність у муніципалітетів фінансових засобів для ефективної реалізації своїх повноважень. Криза легітимності найчастіше спричинена невідповідністю політичного та економічного курсу правлячої еліти очікуванням виборців, відсутністю в політичній системі артикуляції інтересів соціальних груп, відсутністю достатньої вертикальної мобільності в поєднанні із соціальною нерівністю. Аксіологічна криза спричинена істотними відмінностями у

політичному світосприйнятті різних поколінь (міжгенераційна криза) або представників різних цивілізацій (культурно-цивілізаційна криза), що виявляється у підтримці ними діаметрально протилежних ідеологічних платформ і політичних партій, часто радикального спрямування. Нарешті, криза політичної комунікації виникає через неефективну роботу механізму зворотного зв'язку, нездатність або небажання політичної еліти забезпечити вільний політичний дискурс, розбіжність між швидкістю розвитку реального та квазіреального рівнів політичного життя, а також цілеспрямовані інформаційні атаки з боку зацікавлених суб'єктів політики.

4. Значну увагу було приділено перебігу політичних криз в умовах різних політичних систем. Зокрема, парламентська криза полягає у нездатності законодавчого органу здійснювати законотворчу діяльність та формувати стійкий уряд (в умовах парламентської чи змішаної системи), таким чином набуваючи міжінституційного виміру; така криза може супроводжуватися застосуванням насилля навіть у межах парламенту. Криза виконавчої гілки влади полягає у незадовільній роботі уряду, міністерств і відомств, робота яких часто є неефективною через корупцію та саботаж. Криза місцевого самоврядування протікає в окремому населеному пункті чи регіоні, де муніципальні органи втрачають мотивацію до конструктивної взаємодії з бізнесом, і останній або узурпує владу в місті, або ж, навпаки, відчуває тиск місцевої влади. Криза легітимності полягає у відсутності згоди в суспільстві стосовно політичної влади, невизнанні суспільством процесу прийняття політичних рішень, невідповідності цих рішень домінуючим у суспільстві уявленням про право та справедливість, надмірній конкуренції у боротьбі за владу, політичній пасивності громадян, ігноруванні ними закликів влади, масових акціях протесту, що часто супроводжуються застосуванням політичного насилля. Аксіологічна криза характеризується протиборством різних ціннісних систем та ідеологій, маргіналізацією значних груп людей, актуалізацією процесів ціннісного переосмислення політичних подій, що стає підґрунтям для міфотворчості. Криза політичної комунікації супроводжується порушенням обміну інформацією між політичними інститутами та окремими громадянами як учасниками політичного процесу, що проявляється у неконтрольованому поширенні інформації та дезінформації у квазіреальній та віртуальній площинах, політичних скандалах, нездатності громадян артикулювати свої інтереси, а представників влади - проінформувати громадян стосовно політичного курсу.

5. Окреслено вплив кризи на якісні зміни політичних інститутів і системи в цілому. Наприклад, парламентська криза призводить до дострокового припинення повноважень законодавчого органу, зростання популярності антисистемних партій, зміни виборчого законодавства та перерозподіл повноважень органів виконавчої влади. Криза виконавчої влади може призводити до втрати контролю над частиною території держави, перетворюючи державу на таку, що не відбулася, водночас вона змушує створювати нові інститути влади і ліквідувати застарілі і такі, що не відповідають вимогам часу. Криза місцевого самоврядування обумовлює необхідність формування коаліцій зростання та підрозділів із зв'язків з урядом; втім, у випадку невирішення вона може набути й загальнонаціонального характеру. Криза легітимності призводить до зміни партійної структури, складу політичної еліти

внаслідок поразки на виборах, а іноді й до зміни нормативно-правової бази та форми правління, або ж державного перевороту, революції і тотального оновлення системи. Аксиологічна криза призводить до наростання сепаратистських настроїв, розколу країни і загрози її розпаду, втім, вона змушує владу приділяти увагу впровадженню деліберативних технологій та патріотичному вихованню в рамках національної системи середньої і вищої освіти. Криза політичної комунікації також чинить потужний вплив на політичну систему, змушуючи створювати нові канали та технології комунікації, спеціальні підрозділи і органи, що прямо чи опосередковано керують політичною комунікацією, а також впроваджувати систему електронної демократії.

6. Розглянуто вплив кризових явищ на політичну систему України. Політичні процеси на вітчизняних теренах багато в чому детерміновані протиборством політичних сил у Верховній Раді. Відмінною рисою парламентських криз в Україні стало постійне набуття ними міжінституційного (парламентсько-урядового) характеру. Що ж стосується конфліктів у Верховній Раді, то вони часто закінчуються блокуванням трибуни чи навіть застосуванням насилля, що перешкоджає законотворчій діяльності та шкодить іміджу вітчизняної легіслатури не лише в Україні, а й за кордоном. Парламентські кризи в Україні мають й комунікативний аспект: народні депутати не лише не виконують передвиборчих програм, але й практично не підтримують контактів із виборцями в округах, що призводить до все більшого відчуження політичних діячів від решти громадян. Криза виконавчої влади знижує ефективність регулювального впливу на поведінку суб'єктів відносин регуляторних актів; породжує некеровану й латентну монополізацію ринку; призводить до незбалансованості у оптимальному поєднанні методів адміністративного регулювання й ринкового саморегулювання на всіх рівнях влади та управління. Глибока криза виконавчої влади у 2014 р. стала одним з чинників втрати контролю над Кримом і Севастополем, а також дестабілізації ситуації на Сході України, втім, вона створила передумови до трансформації системи, зокрема, змін до законодавства і можливої ліквідації деяких владних інститутів. Криза місцевого самоврядування в Україні призводить до загострення проблем соціально-економічного характеру: зношення житлової і транспортної інфраструктури, погіршення кримінальної ситуації, а відтак, до зростання активності протестних суспільних рухів, що мають на меті привернення уваги до проблем муніципалітету чи регіону. Криза місцевого самоврядування у великому місті часто чинить значний вплив на політичну ситуацію в усій країні. Характерною рисою криз легітимності в Україні є їх незавершеність та циклічність: з певною періодичністю вітчизняна політична система зіштовхується з кризою легітимності, яка призводить до повного оновлення складу правлячої еліти, що спостерігалось у 2004, 2010 та 2014 рр. Аксиологічна криза на вітчизняних теренах пов'язана як з протиріччями між старшим і молодшим поколіннями громадян, так і між носіями західних і проросійських цінностей, що знаходить відображення в електоральних уподобаннях громадян. Можна вважати, що революційні події 2013-2014 рр. стали наслідком саме глибокої аксиологічної кризи в українському суспільстві. Кризи політичної комунікації в Україні призводять до дефіциту достовірної інформації та

інтервенції іноземних мас-медіа у вітчизняний інформаційний простір, що порушує комунікацію між владою та громадянами. Перехід сучасних політичних процесів у квазіреальну площину ще не повністю усвідомлений представниками української політичної еліти, що гальмує процеси політичної комунікації.

7. Було узагальнено наявні способи подолання негативних наслідків кризових явищ. Вирішення парламентської кризи досягається шляхом дострокового припинення повноважень парламенту, запровадження конструктивного вотуму недовіри, введення надбавок для представників парламентської опозиції. Способами подолання негативних наслідків кризи виконавчої влади є люстрація, боротьба з корупцією, реформування структури виконавчої влади, запровадження дієвого громадського контролю над її діяльністю. Вирішенню кризи місцевого самоврядування сприяють формування коаліцій зростання та створення підрозділів із зв'язків з урядом, а також організація деліберативного процесу, зокрема громадських слухань і обговорень. Серед способів подолання кризи легітимності названо підтримку постійних контактів владних інститутів з населенням, проведення депутатами та чиновниками роз'яснювальної роботи відносно своїх цілей, посилення ролі правових методів для досягнення цілей і постійного поновлення законодавства, дотримання правил політичної гри без утиску інтересів сил, які беруть у ній участь, зміцнення демократичних цінностей у суспільстві, задоволення соціально-економічних потреб населення. Негативні наслідки аксіологічної кризи можуть бути подолані шляхом індоктринації спільних для усієї нації та людства в цілому цінностей, патріотичне виховання населення, особливо молоді у рамках національної системи середньої та вищої освіти. Кризу політичної комунікації можна вирішити за допомогою моніторингу громадської думки, створення нових каналів комунікації, блокування шкідливої для національної безпеки інформації, створення інформаційної стратегії розвитку країни. Загалом політичні кризи на українських теренах протягом усього періоду незалежності характеризуються значною тривалістю, глибиною та всепроникністю: практично кожна інституційна криза містить потенціал для переростання у тотальну кризу всієї системи: її делегітимації та порушення комунікації.

Головні положення дисертаційного дослідження викладено у наступних публікаціях:

Основні праці

1. Ключник Р.М. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності [Текст] / Р.М. Ключник // Політичний менеджмент. – 2011. – № 5. – С. 120-128.
2. Ключник Р.М. Криза легітимності та її вплив на політичний процес [Текст] / Р.М. Ключник // Гілея: науковий вісник. – 2012. – Вип. 63. – С. 554-557.
3. Ключник Р.М. Просторово-часовий вимір політичних криз [Текст] / Р.М. Ключник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія». – 2012. – Т. 20. – № 9/2. – Вип. 22. – С. 176-180.

4. Ключник Р.М. Російський досвід вирішення політичних криз [Текст] / Р.М. Ключник // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2012. – № 1007. – С.117-122.
5. Ключник Р.М. Особливості кризової комунікації в умовах глобалізації [Текст] / Р.М. Ключник // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 64. – С. 257-265.
6. Ключник Р.М. Глобальний вимір сучасних кризових процесів [Текст] / Р.М. Ключник // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 4 (3). – С. 134-138.
7. Ключник Р.М. Основные подходы к исследованию политического кризиса [Текст] / Р.М. Ключник // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия «История. Политология. Экономика. Информатика». – 2013. – № 25 (1). – С. 144-147.
8. Ключник Р.М. Особенности функционирования института парламентаризма в условиях кризиса [Текст] / Р.М. Ключник // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия «История. Политология. Экономика. Информатика». – 2014. – № 30 (2). – С. 144-149.
9. Ключник Р.М. Основні виміри сучасної політичної кризи в Україні [Текст] / Р.М. Ключник // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 86. – С. 334-338.
10. Ключник Р.М. Локальное измерение политических кризисов [Текст] / Р.М. Ключник // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7 (3). – С. 203-208.
11. Ключник Р.М. Еволюція концепту «криза» у західній політичній думці [Текст] / Р.М. Ключник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія». – 2014. – Т. 22. – № 9/2. – Вип. 24 (1). – С. 47-54.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Ключник Р.М. Основні підходи до класифікації політичних криз [Текст] / Р.М. Ключник // Політична наука в епоху суспільних перетворень: потенціал і його реалізація: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (XXV Харківські політологічні читання). – Х.: ХАП, 2012. – С. 70-72.
2. Ключник Р.М. Прогнозування політичних криз [Текст] / Р.М. Ключник // Соціальне прогнозування та проектування політичних ситуацій та процесів: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2012. – С. 91-93.
3. Ключник Р.М. Феномен політичної кризи: поняття та ознаки [Текст] / Р.М. Ключник // «Дні науки Філософського факультету – 2012», Міжн. наук. конф. (2012, Київ). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – Ч. 9. – С. 136-138.
4. Ключник Р.М. Криза легітимності як чинник політичного процесу [Текст] / Р.М. Ключник // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Кіровоградської сесії Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 15 червня 2012 р.). – Д.: ТОВ «Інновація», 2012. – ч. 1. – С. 9-11.

5. Ключник Р.М. Системний підхід як теоретико-методологічна основа дослідження політичних криз [Текст] / Р.М. Ключник // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: Матеріали Криворізької сесії Всеукраїнської наукової конференції. 7-8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ. Частина I. – Дніпропетровськ, «Свідлер А.Л.», 2012. – С. 127-129.

6. Ключник Р.М. Проблематика кризи у політичній думці Нового часу [Текст] / Р.М. Ключник // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Криворізької сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 24 листопада 2012 р.). Д.: «Інновація», 2012. – ч. 3. – С. 124-126.

7. Ключник Р.М. Антисистемні політичні сили правого спрямування та їх діяльність в умовах кризи [Текст] / Р.М. Ключник // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.). – Д.: «Інновація», 2013. – ч. 1. – С. 115-117.

8. Ключник Р.М. Принципи дослідження парламентських криз [Текст] / Р.М. Ключник // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 55-58.

9. Ключник Р.М. Криза політичних цінностей в умовах демократичного транзиту [Текст] / Р.М. Ключник // «Дні науки Філософського факультету – 2013», Міжн. наук. конф. (2013, Київ). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч. 9. – С. 153-155.

10. Ключник Р.М. Глобальний вимір політичних криз [Текст] / Р.М. Ключник // Освіта і наука в Україні: Матеріали всеукраїнської наукової конференції. 21-22 червня 2013 р., частина 2. – м. Дніпропетровськ: Роял Принт. - С. 114-116.

11. Ключник Р.М. Криза ефективності виконавчої влади в умовах конституювання політичної системи [Текст] / Р.М. Ключник // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.). – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – ч. 1. – С. 178-182.

12. Ключник Р.М. Проблеми вирішення політичних криз на місцевому рівні [Текст] / Р.М. Ключник // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 16 травня 2014 р.). – Д.: «Інновація», 2014. – ч. 1. – С. 44-46.

АНОТАЦІЇ

Ключник Р.М. Криза як чинник розвитку політичної системи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ, 2015.

Дисертацію присвячено дослідженню політичної кризи як фактору розвитку політичних інститутів і політичної системи в цілому. Визначено етапи розвитку наукової думки стосовно проблематики політичної кризи. Обґрунтовано, що криза

може мати не лише негативні, а й позитивні наслідки для розвитку політичної системи.

Проаналізовано інституційний і системний виміри прояву кризових явищ в умовах конституювання та функціонування політичної системи. Обґрунтовано, що політична криза в сучасних умовах може виникати у квазіреальному середовищі із подальшим поширенням на сферу реальної політики. Доведено, що політична криза проявляється як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні муніципальних утворень.

У дослідженні запропоновані практичні рекомендації з метою подолання негативних наслідків політичних криз в Україні, що мають сприяти подальшій стабілізації функціонування вітчизняної політичної системи.

Ключові слова: політична система, криза у політичній системі, розвиток політичної системи, парламентська криза, криза виконавчої влади, криза місцевого самоврядування, криза легітимності, аксіологічна криза, криза політичної комунікації, антикризова політика.

Ключник Р.М. Кризис как фактор развития политической системы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02. – политические институты и процессы. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск, 2015.

Диссертация посвящена исследованию политического кризиса как фактора развития политических институтов и политической системы в целом. Определены этапы развития зарубежной и отечественной научной мысли относительно проблематики политического кризиса. Обосновано, что кризис может иметь не только отрицательные, но и положительные последствия для развития как политических институтов и подсистем, так и политической системы в целом.

Проанализированы институциональное и системное измерения проявления кризисных явлений в условиях конституирования и функционирования политической системы, каждое из которых воплощается на реальном и квазіреальном уровнях. Предложено определение кризиса в политической системе как особенного состояния политической системы, при котором нарушается равновесие отдельного института, подсистемы либо системы в целом.

Показано, что парламентский кризис оказывает значительное влияние на развитие политической системы, приводя к досрочному прекращению полномочий законодательной власти, возрастанию популярности антисистемных партий, изменению избирательного законодательства, перераспределению полномочий законодательной и исполнительной ветвей власти. Отмечено, что кризис в системе исполнительной власти может как приводить к упадку государственности в целом, так и к созданию новых и реформированию существующих политических институтов. Кризис местного самоуправления обуславливает необходимость формирования коалиций роста и подразделений по связям с правительством; однако, в случае неразрешения, он может перерасти в кризис общенационального масштаба.

Выделены межгенерационные (спровоцированные различиями в политическом мировосприятии разных поколений) и культурно-цивилизационные (причиной которых является столкновение представителей двух и более цивилизаций в политическом пространстве страны) кризисы как разновидности аксиологического кризиса, имеющей системный характер и связанной с разрушением прежней картины мира и формированием нового политического мировосприятия. Доказано, что кризис 2013-2014 гг. на Украине имел аксиологическую окраску и культурно-цивилизационный характер, воплотившийся в противостоянии представителей западной (сторонников европейской интеграции) и православной (пророссийски настроенных граждан) цивилизаций. Кризис легитимности приводит к изменению партийной структуры, состава политической элиты вследствие поражения на выборах, а иногда и к изменениям нормативно-правовой базы и формы правления.

Выделены горизонтальное и вертикальное измерения кризиса политической коммуникации: первое заключается в нарушении коммуникации между политической элитой и масс-медиа, второе представляет собой коммуникативную дисфункцию между органами власти и гражданами. В условиях виртуализации политического процесса кризисы политической коммуникации могут не только возникать спонтанно, но и являться результатом целенаправленной политики определённых субъектов, заинтересованных в дестабилизации обстановки. Результаты таких действий сложно предвидеть из-за недостаточного уровня изученности политико-коммуникативных процессов. Политические скандалы, связанные с неконтролируемыми утечками информации, часто приводят к кризисам легитимности как органов власти, так и режимов в целом. Среди эффективных способов минимизации негативных последствий кризиса политической коммуникации назван проект электронного правительства, ориентированный на постоянное взаимодействие со СМИ и широкими слоями граждан.

Показано, что причинами кризиса в политической системе могут быть не только общественные и экономические проблемы, а и природные и техногенные катастрофы, причём кризис, порождённые такими катастрофами, является более деструктивным, а его влияние на функционирование политической системы зависит от характера политического режима. Отмечено, что подразделения по связям с правительством могут создаваться не только бизнес-структурами, а и органами местного самоуправления, политическими партиями и общественными организациями, а деятельность этих структур, направлена на определение рисков и оценку потенциальных угроз и рисков. Аргументировано, что политический кризис некорректно рассматривать как исключительно негативное явление, поскольку он может быть источником не только упадка и распада, но и дальнейшего развития политических институтов и системы в целом: кризис может способствовать усовершенствованию существующих и созданию новых политических институтов.

Предложены практические рекомендации с целью преодоления негативных последствий политических кризисов в Украине, которые должны содействовать дальнейшей стабилизации функционирования отечественной политической системы.

Ключевые слова: политическая система, кризис в политической системе, развитие политической системе, парламентский кризис, кризис исполнительной власти, кризис местного самоуправления, кризис легитимности, аксиологический кризис, кризис политической коммуникации, антикризисная политика.

Kliuchnyk R.M. Crisis as a factor of development of political system. – On the right of manuscript.

Thesis on obtaining a scientific degree of a candidate of political sciences on the specialty 23.00.02 – political institutions and processes. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk, 2015.

Thesis is devoted to research of political crisis as a factor of development of political institutions and political system in whole. Periods of development of scientific thought concerning political crisis are determined. It is proved that crisis may have not only negative but also positive consequences for development of political system.

Institutional and system dimensions of crisis phenomena within forming and functioning of political system are analyzed. It is proved that political crisis in modern conditions can appear in virtual space and intervene real political sphere. Political crises are faces both on national level and on municipal one.

In the research practical recommendations for political crises prevention are offered. They can contribute to further stabilization of political system of Ukraine.

Keywords: political system, political crisis, development of political system, parliamentary crisis, crisis of executive power, crisis of local self-governance, legitimacy crisis, axiological crisis, crisis of political communication, anti-crisis policy.

Підписано до друку 27.03.2015. Формат 60x90/16. Папір друкарський. Друк плоский. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100 пр. Зам № 1085.

Видавництво "Інновація", вул. Свердлова, 70, м. Дніпропетровськ, 49006.